

Реалізація принципу наочності під час занять із тактико-спеціальної підготовки з майбутніми фахівцями сектору безпеки

*Демченко Олексій Миколайович*¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.03.2024	Освіта/Педагогіка	351.74:355.53/.54:331.36

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10931012>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті розкриваються можливості використання засобів наочності під час проведення різних видів практичних занять (лекцій, семінарів, групових занять і вправ, практичних занять, тактичних (тактико-спеціальних) навчань (занять), самостійних занять) у процесі тактико-спеціальної підготовки здобувачів вищої освіти; акцентується увага на наочно-образній пам'яті й особливостях її розвитку в ході підготовки здобувачів вищої освіти у військових закладах освіти. Автор доходить висновку, що підвищення вимог до тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерських кадрів викликає необхідність постійно вдосконалювати методику використання засобів наочності у всьому освітньому процесі військового закладу освіти. Педагогічні колективи військових вишів багато працюють над поліпшенням методик використання засобів наочності та оптимальним співвідношенням їх у ході різних видів занять. Все ширше розвиваються наукові дослідження, спрямовані на пошук, обґрунтування та практичну перевірку нових ефективних засобів наочності, що використовуються у процесі викладання тактико-спеціальних дисциплін. Вирішення всіх цих питань колективами військових закладів освіти сприятиме подальшому підвищенню рівня тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерських кадрів.

Ключові слова: засоби наочності, тактичні навчання, тактико-спеціальна підготовка, військові заклади освіти, наочно-образна пам'ять, тактико-спеціальні дисципліни, офіцерські кадри.

Implementation of the principle of transparency during tactical-special training classes with future specialists of the security sector

Abstract. The professional training of future specialists involves adherence to a number of didactic principles: scientific rigor, systematic and sequential learning, practical orientation and connection with life, consciousness and activity of education seekers, solid acquisition of knowledge, skills, and abilities, individuality, emotionality, and especially visibility. The adherence to the principle of visibility is particularly relevant in the tactical-special training of future security sector specialists, who must necessarily see, feel, and experience various devices, actions, and influences in practice.

¹ старший викладач, Національна академія Служби безпеки України, <https://orcid.org/0000-0003-0365-1661>

This article explores the potential of using visual aids during various types of practical sessions (lectures, seminars, group activities and exercises, practical classes, tactical (tactic-special) trainings, independent study) in the process of tactic-special training of higher education seekers; it focuses on the visual-imagery memory and its development peculiarities during the training of higher education seekers in military educational institutions. The author concludes that the increased requirements for tactic-special training of future officer cadres necessitate the continuous improvement of methods for using visual aids throughout the educational process of a military educational institution. Pedagogical teams of military higher education institutions work extensively on improving the methodology of using visual aids and finding their optimal ratio during various types of sessions. Scientific research aimed at finding, substantiating, and practically testing new effective visual aids used in the teaching of tactic-special disciplines is expanding. Addressing all these issues by teams of military educational institutions will contribute to further enhancing the level of tactic-special training of future officer cadres.

Keywords: visual aids, tactical training, tactic-special training, military educational institutions, visual-imagery memory, tactic-special disciplines, officer cadres.

Вступ

Професійна підготовка майбутніх фахівців передбачає дотримання ряду дидактичних принципів: науковості, систематичності й послідовності навчання, практичної спрямованості та зв'язку з життям, свідомості й активності здобувачів освіти, міцності засвоєнн знань, умінь і навичок, індивідуальності, емоційності, а також наочності. Особливо актуальним є дотримання принципу наочності у тактико-спеціальній підготовці майбутніх фахівців сектору безпеки, які обов'язково мають побачити, відчути, випробувати різноманітні пристосування, дії та впливи на практиці.

Мета даної статті – розглянути особливості реалізації принципу наочності під час занять із тактико-спеціальної підготовки з майбутніми фахівцями сектору безпеки.

Питання професійної підготовки майбутніх фахівців сектору безпеки, зокрема їхньої тактико-спеціальної підготовки досліджували В. В. Антонець, В. П. Варакута, О. В. Лисенко, В. В. Овчаренко, І. А. Пегачін, С. Т. Полторак, М. Д. Ткаченко [4], В. В. Біліченко, Є. С. Гіденко, О. Г. Комісаров, О. О. Мислива, В. Я. Покайчук, В. Д. Поливанюк, А. О. Собакарь, Е. Ю. Соболев, О. Д. Царьов, О. С. Юнін [12], В. В. Вішняков, Г. А. Дробаха, А. А. Каленський, Є. Б. Смірнов [11], І. С. Коваль, М. М. Козяр [6] та ін.

Наочність як важливий дидактичний принцип розглядали С. Вітвицька [3], Н. В. Замотаєва [5], А. А. Кочубей, С. С. Якубовська [8], І. В. Кулик [9], Л. А. Марцева [10] та ін.

Разом з тим, не у повній мірі у наявних дослідженнях розкрита проблематика реалізації принципу наочності під час занять із тактико-спеціальної підготовки з майбутніми фахівцями сектору безпеки, що визначає *мету* даної статті.

Результати

Розкриваючи суть принципу наочності, військова педагогіка виходить із того, що початком будь-якого пізнання є «живе споглядання», тобто відчуття та сприйняття. На їх основі в здобувачів вищої освіти виникають конкретні образи й уявлення досліджуваних предметів, явищ і процесів. Ці образи й уявлення осмислюються, аналізуються, узагальнюються. Отже, наочність у навчанні передбачає нерозривний зв'язок, постійну взаємодію живого сприйняття та абстрактного мислення, конкретного та загального. Цей зв'язок складний і суперечливий. Тому при вивченні навчальних питань, тем та дисциплін використовуються різноманітні наочні навчальні посібники та

технічні засоби навчання. Різні також форми поєднання слова викладача і засобів наочності [5].

У навчальному процесі наочність виконує ряд функцій (див. рис. 1):

Рис. 1 – Дидактичні функції наочності

Відомо, що у пізнанні об'єктивного світу беруть участь усі органи відчуття людини, отже, і наочність навчання передбачає опору як на зір, так і на інші аналізатори здобувачів вищої освіти. Ця думка докладно розкрита у працях видатних педагогів минулого та підтверджена експериментальними дослідженнями у наші дні [1; 7]. Водночас саме пам'ять і мислення відіграють найактивнішу роль у засвоєнні матеріалу.

Пам'ять значно розширює пізнавальні здатності здобувачів вищої освіти, створює передумови розвитку їх як особистостей та збагачує їх професійним досвідом. За функціональними ознаками розрізняють чотири типи пам'яті: наочно-образна (відображення та відтворення образів, предметів та їх властивостей); емоційну (запам'ятовування та відтворення почуттів); рухову (запам'ятовування та відтворення руху); словесно-логічну (запам'ятовування та відтворення думок, понять, суджень у їхніх взаємозв'язках). Усі типи пам'яті взаємопов'язані та доповнюють один одного.

У контексті цієї статті зупинимося детальніше на наочно-образній пам'яті. Вона формується за допомогою зорових і слухових аналізаторів. Як відомо, зоровий аналізатор має кілька разів більшу, ніж у слухового, пропускну та роздільну здатність. Він може отримувати найбільше інформації із сигналу. Зорові уявлення дуже стійкі, тому мають велике значення для засвоєння навчального матеріалу. Враховуючи це, викладачі часто користуються схемами, макетами та іншими наочними навчальними посібниками [2, с. 96].

До складу наочно-образної пам'яті входять слухові уявлення. Наприклад, уявлення звуку танкового мотора, працюючого двигуна ракети, радіосигналу, гулу артилерійської канонади та ін., ці образи важливі для вивчення техніки і тактики. Іноді слухові уявлення відіграють вирішальну роль в оволодінні професійними навичками (наприклад, для

радистів). Дуже важливо, щоб здобувачі вищої освіти на заняттях постійно вдосконалювали свою наочно-образну пам'ять.

Особливості цього типу пам'яті повною мірою враховуються в організації навчальних занять. Так, основним призначенням засобів наочності в освітньому процесі військового закладу вищої освіти є формування у здобувачів вищої освіти об'єктивних та конкретних уявлень про характер сучасної війни та бою, розкриття їх закономірностей, принципів дії нової зброї та військової техніки, бойових можливостей, шляхів досягнення високої бойової готовності та ін.

Застосування засобів наочності активізує діяльність здобувачів вищої освіти, розвиває у них здатність пов'язувати теорію з практикою, формує уважність, акуратність та технічну культуру, підвищує інтерес до вивчення тактико-спеціальних дисциплін [8].

Під час навчання здобувачів вищої освіти використовуються різні види наочності: натуральна чи природна (бойова та навчальна зброя, техніка, навчальні поля, полігони, танкодроми, аеродроми тощо); образотворча (засоби імітації, об'ємні, площинні, графічні, екранні засоби, фотографії, звукозаписні та звуковідтворювальні засоби); мовна (яскраві описи конкретних фактів та подій); практичний показ дій. Як засоби наочності використовуються також тренажери та контрольно-вимірювальні прилади.

До основних видів навчальних занять, що застосовуються у процесі вивчення тактико-спеціальних дисциплін у військово-навчальних закладах, належать: лекції; семінари; групові заняття та вправи; практичні заняття; тактичні (тактико-спеціальні) навчання (заняття); самостійні заняття та ін. [12].

У ході вивчення тактико-спеціальних дисциплін лекції, зазвичай, читаються лише за основами організації та ведення бою й операцій, застосування в них підрозділів, частин, з'єднань, родів військ, спеціальних військ. Провідним методом у лекції виступає усний виклад її змісту викладачем у суворій логічній послідовності. Він, зазвичай, супроводжується демонстрацією схем, плакатів, фрагментів кінофільмів, показом моделей, приладів і макетів, тобто засобів наочності. Оскільки в аудиторії неможливо безпосередньо сприймати бойову обстановку, пізнавати всю складність динамічних процесів тут доводиться лише на основі уявлень. Образніше уявити процеси бойової обстановки здобувачам вищої освіти допомагають наочні засоби. На таких заняттях важливо вміти швидко креслити схеми, робити замальовки. Це дозволяє здобувачам вищої освіти розглядати явища з опорою на матеріалізовані об'єкти.

Велике значення мають приклади із бойової практики військ. Зміст лекції, як правило, захоплює здобувачів вищої освіти свіжістю матеріалу, що відповідає останнім досягненням у галузі військової науки та техніки.

Однак для здобувачів вищої освіти надзвичайно важливо твердо засвоїти вже відомі всебічно обґрунтовані, але найважливіші питання організації та ведення бойових дій військ. Вони представлені у відповідних бойових статутах, настановах, підручниках, навчальних посібниках, на яких викладач наголошує насамперед у ході лекційного заняття. Доступність лекції досягається конкретністю змісту матеріалу, виразністю мови педагога, широким використанням різних наочних посібників (карт, схем, плакатів) та технічних засобів навчання (комп'ютера, кінофільмів, відеозаписів тощо). Бувають випадки, коли на лекції з тактико-спеціальних дисциплін вивіщується дуже багато схем. Це, зазвичай, не приносить користі, а лише відволікає здобувачів вищої освіти від засвоєння матеріалу, що викладається. Робота з наочною інформацією сприяє і рівномірному розподілу навантаження на різні типи пам'яті, у той час як переважання тільки усної інформації втомлює слухову пам'ять. Наочна інформація знижує ці негативні явища. При використанні креслень і схем на лекції викладач домагається, щоб здобувачі вищої освіти вчилися працювати в темпі лектора. Позитивним також є

попереднє ознайомлення здобувачів вищої освіти із готовими кресленнями, схемами, картами чи малюнками, які потім у ході лекції додаються до конспекту. Таке відпрацювання лекції підвищує розумову активність здобувачів вищої освіти, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, а згодом полегшує і підготовку до заліків та іспитів.

Теоретичні знання, отримані на лекції, здобувачі вищої освіти розширюють, поглиблюють та закріплюють на інших заняттях, зокрема на семінарах. Семінар, як правило, проводиться за найскладнішими питаннями, темами та розділами. Наприклад, у курсі тактики змістом теми семінару можуть бути питання, що становлять основи того чи іншого виду бойових дій, їх організації та ведення. На семінарах здобувачі вищої освіти навчаються вільно викладати науково-теоретичні положення, відстоювати свою думку, розвивають самостійність мислення. Для обговорення на семінарах виносяться найскладніші та найважливіші питання теми. Виступи та доповіді здобувачів вищої освіти, зазвичай, супроводжуються відповідними ілюстраціями, які наочно демонструють зміст теми, що вивчається. На семінарі, як і на лекції з тактико-спеціальних дисциплін, головна роль належить наочному розкриттю досліджуваних питань, що дозволяє аргументовано та доказово показати володіння фактичним матеріалом.

Крім того, у процесі підготовки до семінару з тактико-спеціальних дисциплін корисно самостійно будувати графіки, складати принципів та структурні схеми, аналізувати й узагальнювати дані. Це дає можливість глибше вникнути в суть складних процесів. Підготовка до семінару тільки в тому випадку буде ефективною, якщо здобувач вищої освіти виділятиме смислові опорні пункти. Опорним пунктом може бути будь-яка фраза, яку здобувач вищої освіти зазначає про себе. При цьому треба домагатися, щоб ця розбивка супроводжувалася виділенням основного, суттєвого та в наочній формі. Помилка здобувачів вищої освіти полягає в тому, що виділені ними моменти і поняття не відображають змісту досліджуваного питання.

Як відомо, у підготовці випускників військових закладів вищої освіти чільне місце посідають групові заняття та вправи, практичні заняття і тренування. На них розширюються та закріплюються знання, отримані на лекціях і семінарах, виробляються та вдосконалюються навички та вміння.

За кожною навчальною дисципліною тактико-спеціальної підготовки розробляється тематика групових занять. Відповідно до навчальної програми визначається конкретний зміст, навчальні питання теми та час на їх вивчення. Важлива умова успішного проведення групових занять – гарне оснащення класів та лабораторій діючими зразками і макетами, вузлами й агрегатами техніки й озброєння, тобто засобами наочності.

Крім того, групові вправи, які проводяться на місцевості, дозволяють здобувачам вищої освіти набути навички топографічного, тактичного й інших видів орієнтування. Вони проводяться і з засобами зв'язку, особливо під час відпрацювання питань управління боєм. Такі заняття безпосередньо реалізують принцип наочності. У цілому групові вправи з тактико-спеціальних питань виражають спрямованість підготовки здобувачів вищої освіти до їх подальшої військово-професійної діяльності. Групові вправи є необхідною ланкою переходу до практичних занять. Вони, зазвичай, проводяться на відповідній техніці, а їх зміст переважно визначається специфікою тактико-спеціальної підготовки у різних родах військ. У ході цих занять втілюється принцип наочності. Подібні заняття виробляють віру в бойові можливості зброї та техніки, що формують здатність до їх застосування в бойових умовах.

Важливу роль у професійній підготовці здобувачів вищої освіти відіграють тактичні (тактико-спеціальні) навчання (заняття) [12]. Тактичні (тактико-спеціальні) заняття є основою практичного навчання здобувачів вищої освіти організації бою та

управління ним. Як правило, вони проводяться після теоретичного вивчення питань на лекціях, семінарах, групових заняттях та набуття здобувачам вищої освіти первинних навичок в організації бою та управлінні невеликими підрозділами. На цих заняттях здобувачі вищої освіти, зазвичай, діють на посаді командирів. Їхня мета – опанувати необхідними навичками та вміннями організації та управління діями підрозділів у бою.

У військово-навчальних закладах склалася система підготовки та проведення тактичних і тактико-спеціальних занять, що найефективніше дозволяє реалізувати принцип наочності. Так, під час підготовки визначається район занять, матеріально-технічне забезпечення, склад імітаційних засобів та ін. Крім того, кожен тактичний епізод відпрацьовується послідовно, у строгому логічному порядку, відповідно до задуму і створеної тактичної обстановки, часу і темпу, властивих характеру виду бойових дій, що вивчається, що так само дозволяє ефективніше задіяти наочно-образну пам'ять здобувачів вищої освіти. Головна увага при цьому звертається на те, щоб здобувачі вищої освіти своєчасно реагували на всі зміни обстановки, приймали обґрунтовані рішення, швидко доводили завдання до підлеглих.

Вищим щаблем тактико-спеціальної підготовки здобувачів вищої освіти є тактичні (тактико-спеціальні) навчання. Їхня мета – вдосконалення професійної підготовки здобувачів вищої освіти у різних видах бою за умов, наближених до бойових. Навчання проводяться за темами, що охоплює кілька видів бойових дій, на незнайомій місцевості, безперервно вдень і вночі упродовж кількох діб. Вони можуть бути односторонніми або двосторонніми, з бойовою стріляниною і без неї. На односторонніх навчаннях протилежний бік обов'язково позначають комплектами міченого обладнання або спеціально виділяють підрозділи, які діють відповідно до вимог тактики армії потенційного супротивника.

У сучасних умовах все більшої ролі набувають самостійні заняття з тактико-спеціальних дисциплін. Без них неможливо глибоко вивчити об'ємний та складний матеріал цих навчальних дисциплін. У військових закладах освіти на самостійні заняття припадає значна частина загального часу. Їхній організації, поліпшенню умов проведення (забезпеченню приміщеннями, літературою, наочними посібниками, технікою та обладнанням) командування військових закладів освіти, факультетів, кафедр, а також професорсько-викладацький склад приділяють все більше уваги.

Ефективність самостійних занять залежить від чіткості їх планування, систематичності проведення, контролю та забезпечення необхідними навчальними матеріалами.

Планування занять ведеться з урахуванням специфіки тактико-спеціальної підготовки здобувачів вищої освіти у різних військових вищах. Її плануванню передують:

- збір, обробка й уточнення відомостей про час, що витрачається здобувачам вищої освіти на самостійні заняття з кожної дисципліни тактико-спеціальної підготовки;
- визначення впливу витрат часу на оцінку знань здобувачів вищої освіти із конкретних дисциплін;
- розподіл бюджету часу самостійних занять між дисциплінами, що вивчаються.

У загальному обсязі самостійних занять здобувачів вищої освіти значне місце займає підготовка до групових вправ і тактичних навчань (занять). Ці заняття вимагають особливої уваги викладачів, які усвідомлюють, наскільки твердо здобувачі вищої освіти знають завдання, стежать за своєчасністю отримання ними необхідних матеріалів (завдань, карт, приладів) та рекомендованої літератури. Роль педагога полягає в тому, щоб допомогти здобувачам вищої освіти розібратися в усій складності та суперечливості обстановки сучасного бою, навчити розглядати її в діалектичному взаємозв'язку та взаємозумовленості. У сучасному загальновійськовому бою,

наприклад, беруть участь різні роди військ і спеціальні війська. Тому, готуючись до оперативно-тактичних занять, здобувачі вищої освіти вивчають тактику, організацію та бойові можливості всіх родів військ – своїх і противника, що задіяні в бою (операції). Без цього не можна прийняти обґрунтоване рішення, організувати бій, визначити бойові завдання підрозділам (частинам).

Загалом основні види навчальних занять склалися на основі практичних потреб тактико-спеціальної підготовки здобувачів вищої освіти. Застосовувані в тісному поєднанні та взаємозв'язку з використанням усього арсеналу засобів наочності, вони забезпечують формування у здобувачів вищої освіти глибоких науково-теоретичних знань, практичних навичок і умінь, високих морально-психологічних якостей. У практиці викладання тактико-спеціальних дисциплін у військових ЗВО характер, зміст, конструктивні особливості та методика застосування засобів наочності безперервно змінюються залежно від завдань та змісту навчання, рівня загального розвитку здобувачів вищої освіти, технічних та економічних можливостей для виготовлення наочних посібників.

Натуральна чи природна наочність у поєднанні із засобами імітації відіграє велику роль у вивченні конкретних зразків зброї та бойової техніки, у створенні на навчаннях і польових заняттях обстановки, наближеної до бойової. При цьому важливо, щоб здобувачі вищої освіти не просто спостерігали за цією обстановкою, а й активно діяли в ній. Сучасні засоби наочності дозволяють імітувати поле бою, дії противника, його вогневі засоби, звуки, властиві сучасному бою, вихід із ладу бойової техніки, дії особового складу в різних ситуаціях та інше, що дозволяє моделювати та відпрацьовувати складні навчально-бойові завдання.

Висновки

Таким чином, підвищення вимог до тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерських кадрів викликає необхідність постійно вдосконалювати методику використання засобів наочності у всьому освітньому процесі військового закладу освіти. Це стосується, передусім, основних видів навчальних занять. Педагогічні колективи військових вишів багато працюють над поліпшенням методик використання засобів наочності, над оптимальним співвідношенням їх у ході різних видів занять. Все ширше розвиваються наукові дослідження, спрямовані на пошук, обґрунтування та практичну перевірку нових ефективних засобів наочності, що використовуються у процесі викладання тактико-спеціальних дисциплін. Вирішення всіх цих питань колективами військових закладів освіти сприятиме подальшому підвищенню рівня тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерських кадрів.

Список використаних джерел

1. Варій М. Й. Загальна психологія: підр. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
2. Варій М. Й. Психологія: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 288 с.
3. Вітвицька С. С. Педагогіка вищої школи: практикум. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 174 с.
4. Загальна тактика. Ч. 1: навч. посіб. / С. Т. Полторак, М. Д. Ткаченко, О. В. Лисенко, В. П. Варакута та ін. Х. : ХУПС, 2012. 288 с.
5. Замотаєва Н. В. Військова педагогіка: історія, теорія, практика : навч. посіб. Київ : Альфа Реклама, 2021. 364 с.
6. Козяр М. М., Коваль І. С. Психопедагогіка професійно-екстремальної підготовки : навч. посіб. Львів: ЛДУБЖД, 2024. 504 с.

7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ, Радянська шкоола, 1989. 608 с.
8. Кочубей А. А., Якубовська С. С. Педагогіка та методика викладання у вищій школі. Навчальний посібник. Рівне: НУВГП, 2017. 292 с.
9. Кулик І. В. Педагогіка вищої школи та педагогічна майстерність викладача: методичні рекомендації. Івано-Франківськ: НАІР, 2021. 66 с.
10. Марцева Л. А. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2022. 150 с.
11. Тактика: підручник / В. В. Вішняков, Г. А. Дробаха, А. А. Каленський, Є. Б. Смірнов. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 735 с.
12. Тактико-спеціальна підготовка: навч. посіб. / О. Г. Комісаров, А. О. Собакар, Е. Ю. Соболю, О. С. Юнін та ін.; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2017. 277 с.